

MODELOS DE LINGUA. CONSIDERACIÓN TEÓRICAS Ó FÍO DO DEBATE SOBRE A ESTANDARDIZACIÓN DO GALEGO ¹

HENRIQUE MONTEAGUDO
Instituto da Lingua Galega
Universidade de Santiago de Compostela

“Debo confesar, antes de comezar a miña exposición, que para intervir na polémica sobre a ‘normativización’ do galego teño que vencer unha certa canseira e non pouca desgana”. Así encetaba o autor destas liñas un artigo sobre o mesmo tema de que trata o que agora dá comezo, publicado hai xa sete anos (vid. Monteagudo, H. 1990). Artigo que, por certo, recomendo a quen inicia a lectura da presente exposición, máis ca nada polo que poida ter de complementario ou iluminador verbo desta. A verdade é que os anos pasados desde 1990 non contribuíron moito a aliviar a canseira ou animar a desgana perante o tema; así e todo, trátase dun asunto que aínda levanta moita expectación e desexos de debate, como mostran as continuas iniciativas por parte de diversos colectivos para organizar mesas redondas sobre ‘a normativa’ ou a ‘estandardización’ do galego. Se entro de novo nel, débese en boa parte a que me convidan a facelo, e coído que teño un deber (entre outras cousas, profesional) a non esquivalo. Ademais, o feito de que un pense que neste país se fala de máis, e sobre todo, moi de barato, sobre o asunto que nos preocupa, non o libera de (senón que ó mellor o obriga a) abordalo de cando en vez. Por parte, os que, intimamente convencidos de que a permanente exposición das diverxencias sobre a norma non favorece nada ó idioma, non estamos aireando sen vagar esta cuestión, temos que

¹ Este traballo constitúe a versión completa do relatorio que presenteí, convidado polos seus responsables, na Semana Galega de Filosofía organizada pola Aula Castelao de Filosofía e celebrada en Pontevedra en abril de 1996. Estaba destinado á publicación no correspondente volume de actas, pero por razóns que ninguén tivo a ben facerme chegar, non foi incluído nelas. Agradezo a *Cadernos de Lingua* a posibilidade de dalo a coñecer. Aínda que adaptei o texto para darlle máis forma de artigo científico do que orixinalmente tiña, non tirei algunhas expresións e referencias que lembran o carácter (reflexión persoal), a finalidade (exposición oral) e o ámbito para o que foi concebido.

mostrar que non é que non teñamos nada que dicir, senón que hai tempo que preferimos non adicarnos a “botar máis leña á cacharela dos xuízos de intención, das calumnias e das xenreiras” (outra autocita, e disimulen a inmodestia). Finalmente, coido que é posible falar da cuestión dun xeito distinto ó adoitado, co cal teño a esperanza de non cansar os lectores cunha argumentación non (ou polo menos non totalmente) consabida.

Hai que dicir, para xustificar un pouco o alcance da polémica que rodea o asunto (pero nunca os modos en que certas persoas se desenvolven nela, que eses si son inxustificables), que os problemas que presenta a estandarización do galego son de seu bastante complexos, pois o noso ‘caso’ é un exemplo de situación límite, que desafia o saber convencional. Nesa medida, é comprensible a confusión imperante, sobre todo nun contexto coma o galego, ‘anormal’ e inmaduro en tantos aspectos (o sociolingüístico non menos -nin máis- ca outros): é parte do prezo que temos que pagar pola nosa historia de subordinación e atraso, que atrancou o noso desenvolvemento como país ‘normal’ (e o do noso idioma tamén como ‘normal’). Por se o que levo dito dá impresión de excesiva autosuficiencia pola miña banda, adianto que non pretendo ser eu máis ‘esclarecido’ ca ninguén, senón deixar sentado que o abordo coa intención de aclarar, non de encerellar máis, un asunto abondo enleado. Sinxelamente, na presente achega vou procurar turrar dun dos fíos do sarillo, a ver se axuda a desfacer a meada. O fío que quero seguir é o que leva do concepto de *lingua* ó de *estándar*, e o obxectivo que me guía é a de tentar mostrar: (1) que o primeiro dos dous conceptos anteriores é extremadamente problemático, mentres que estamos afeitos a que se manexe cun desembarazo abraiante, (2) que, en todo caso, cada un deles se move nun plano diferente de análise. Máis en concreto, quero mostrar (3) que nun senso que máis adiante especificarei, é certo que o galego e o portugués son (membros d)a mesma ‘lingua’, pero que o estándar portugués non é máis ou mellor ‘representante’ desa lingua ca calquera outra variedade que se repete como ‘membro’ desta e que, en definitiva, o presuposto ‘ser membro dunha lingua’, no senso en que estamos a empregar arestora o termo, non necesariamente implica ‘depende do ou posuír o mesmo estándar’. Finalmente, tentarei ofrecer algunhas reflexións persoais (isto é, por unha banda, non académicas, e por outra, non representativas máis ca de min mesmo) sobre o traído e levado problema da normativa.

Solicito desculpas por anticipado se resulto demasiado prolixo para alguén ou demasiado pouco técnico para outrén. Véxome obrigado a moverme entre o Scylla dun sector dos lectores non iniciado e o

Carybdis doutro sector experto: o primeiro precisa explicacións que ó segundo lle resultarán sobexas ou redundantes. Por outra banda, as persoas que non aceptamos que as discusións se salden co recurso continuo á cita de autoridade, case sempre nos vemos obrigadas a ofrecer xustificacións máis prolixas. Eu desde logo, procuro refugar ese procedemento, que me semella máis propio de predicadores doutrinarios ca de discutidores racionais: a min convéceseme ou non se me convence, pero argumentando, non citando unha fiada de ‘sentencias de mestres’, por máis brillante que sexan elas mesmas ou os seus autores.

1. As linguas do organismo ó diasistema

De certo, é afirmación reiterada que o galego e o portugués constitúen a mesma lingua (para abreviar, inclúo no segundo termo non só o portugués europeo, senón as variedades lusas de América, África e Asia). O problema é saber qué significa ou o que se quere dicir con isto. No plano científico-lingüístico, a expresión denota nin máis nin menos que existen criterios non arbitrarios que permiten agrupar, a efectos de caracterización e clasificación, unha serie de variedades lingüísticas englobadas baixo as ditas denominacións, nun conxunto claramente discernible verbo doutros conxuntos similares. Dito noutras palabras, que hai razóns suficientes para postular, a determinado nivel de análise, a existencia dun *diasistema*, o diasistema ‘galego-portugués’. ¿Que entendemos, neste contexto, por diasistema? Atendendo á definición de Uriel Weinrich, un ‘diasistema’ é un constructo *ad hoc*, no que se engloban un certo número de variedades lingüísticas, elaborado polos lingüistas cun propósito analítico determinado². Concretamente, a noción de ‘galego-portugués’ aparece da man da Romanística, unha póla da lingüística histórico-comparativa, isto é, xorde no seo do paradigma hexemónico na lingüística occidental durante o século XIX. (De certo, a idea da comunidade de orixe do galego e o portugués está xa en Feixoo e Sarmiento ou antes, pero arestora non estamos a dilucidar as orixes da idea, senón a referirnos ó paradigma de coñecemento que a lexitimou).

Endebén, temos que aclarar que a lingüística histórico-comparativa non manexaba un concepto tal como ‘diasistema’, senón que falaba de ‘linguas’. Como non é este o lugar para deternos na análise dos presupostos da lingüística histórico-comparada, digamos para o que importa ó caso que esta concibe as linguas como ‘organismos’

² Weinrich 1954: 390 e 395. En todo o artigo, as traducións ó galego de citas noutras linguas son miñas.

(estrictamente análogos ós organismos vivos) e que a partir da comparación entre elas se poden reconstruír os diversos estadios da súa historia (da súa ‘vida’) e os graos de ‘parentesco’ que existen entre elas, representando isto en árbores xenealóxicas (en estricte analogía coas *fila* da bioloxía), en que aparecen linguas ‘fillas’, ‘linguas nais’, ‘linguas avoas’... e así ata chegar, poñamos por caso, ata o ‘proto-indoeuropeo’, o ‘devanceiro’ de tódalas linguas da súa ‘familia’³. Este é, á súa escala, o procedemento da Romanística, encargada de establecer as relacións na ‘familia’ dos ‘descendentes’ do latín, as linguas romances, que se supoñen ‘nacidas’ na alta idade media, polo cal o estudio do seu estadio medieval se considerou fundamental. Nese medio, a partir sobre todo do estudio dos prestixiosos cancioneros trobadorescos galego-portugueses, se xestou e se consolidou a noción de ‘galego-portugués’ como unha lingua (esta mesma designación parece que foi acuñada non moito antes do 1900 pola filóloga Dona Carolina Michäelis de Vasconcellos).

Pero os presupostos básicos da lingüística histórico-comparativa non deixan de presentar serios problemas, que en parte xa se albiscaron no século pasado. É que o modelo de ‘árbores de parentesco’ tende a dar unha visión demasiado esquemática da evolución das linguas: por unha banda, escatima os fenómenos de converxencia e interinfluencia, por outra, disfrazo o feito de que os fenómenos evolutivos unhas veces afectan a máis e outras veces a menos de unha lingua (ou a partes de varias linguas e non a unha ou varias linguas enteiras), e, finalmente, mostra os procesos de individualización de linguas en termos exclusivamente de ‘fractura’ de unidades orixinarias preexistentes, nun proceso de fragmentación que, ademais, se concibe teleologicamente, coma se as novas entidades resultantes estivesen pre-figuradas desde o comezo⁴. Isto é consecuencia dunha tendencia a confundir os obxectos científicos ‘lingua’ derivados da reconstrucción histórico-comparativa con entidades en todo análogas ás ‘linguas’ histórico-sociais contemporáneas, aceptando acriticamente como ‘linguas’, constituídas en obxectos científicos, o que non son máis ca entidades complexas resultantes de tradicións escritas, ou demarcadas seguindo a liña de

³ Vid. agora, a título de exemplo, Freixeiro 1997: 19-20, e os comentarios que se lle adican a este traballo na sección de recensións deste mesmo volume de *Cadernos de Lingua*.

⁴ Unha breve discusión do asunto, con referencia á bibliografía relevante, pódese atopar en Hudson 1981: 47-53. Concretamente, no ámbito romanístico, tense sinalado que o cambio que conduce do latín ás linguas románicas “non è dunque la pèrdita di una omogeneità originaria ma lo spostamento di antichi equilibri e la formazione di nuovi. Le forze centrifughe esistono sempre, come sempre ad esse si oppongono forze aggreganti: ciò che cambia è la loro reciproca relazione” (Vàrvaro 1983: 201.)

fronteiras puramente políticas, etc. Nesta liña critica con grande xusteza D. Baggioni:

“Dans la mythologie néogrammarienne, la représentation du processus qui fait passer de la fragmentation dialectale à l'imposition d'une langue unificatrice est simple: un dialecte, pour de raisons variées, s'impose par son prestige et, par des modalités historiques diverses, d'ordre socio-historique et/ou politique, finit par s'étendre comme véhiculaire sur un ensemble géolinguistique correspondant *grosso modo* à une 'aire linguistique' qui ne demandait qu'à trouver sa 'langue commune’”⁵.

Esta representación falseadora, na que, como di o estudioso, “on peut déceler le presupposé néogrammarien, ou, pis, ‘organiciste’, pour lequel l'espace est découpé en ‘aires linguistiques’ qui ne demandent qu'à être unifiées par une ‘langue commune’” visaba a xustificación da hexemonía das grandes ‘linguas de civilización’ (francés, español, italiano...) dentro das fronteiras dos respectivos estados, sendo que, estas ‘linguas comúns’ “ne viennent pas homogénéiser un espace dialectal qui ne demandait pas qu'à trouver son standard ou sa norme unifiant(e)”⁵.

En definitiva, o problema de fondo é que se tomaban como unidades básicas de análise unhas ‘linguas’ definidas con criterios confusos e entendidas como entidades perfectamente individuais (autocontidas). No que atingue a estes problemas, o paradigma científico que no século XX reemprazou á lingüística histórico-comparada, isto é, a ‘lingüística estrutural’ (na que inclúo o recente desenvolvemento xenerativo transformacional, que neste aspecto soamente veu empeorar as cousas) inicialmente non achegou grandes novidades, senón que en parte herdou concepcións anteriores, e en parte aínda reforzou a noción de que as linguas, en tanto que estruturas sistemáticas, son unidades discretas (isto é, con fronteiras claramente discernibles entre elas) e internamente homoxéneas. No cerne do concepto de lingua da lingüística estrutural atópase o presuposto, ás veces explícito e ás veces implícito, de que por debaixo do aparente multiformismo en que *prima facie* se presentan, as linguas posúen un ‘núcleo’ común, unha entidade oculta que se manifesta de diferentes maneiras segundo as condicións do seu uso: noutros termos, as linguas son concibidas como unha especie de organismos que están estruturados de acordo con candanseu sistema que á súa vez se conforma segundo un tipo específico (Bartsch 1989). Deste xeito, o agrupamento dunha deter-

⁵ Baggioni 1997: 85-7. Significativamente, este autor denuncia que tamén os movementos reivindicativos das linguas minorizadas se ven adoito contaxiadas polo mesmo preconcepto.

minada variedade (un ‘dialecto’) nunha lingua dependería da posesión dunha serie de atributos estruturais comúns a tódalas variedades (dialectos) desa lingua e exclusivos delas.

Endebén, a fin de contas os lingüistas máis lúcidos desta tradición⁶ víronse abocados á conclusión de que, en realidade, unha lingua (entendendo este termo no seu senso corrente) non é describible como (ou reducible a) un sistema, e todo o máis a que se pode aspirar é a describir estruturalmente unha variedade lingüística concreta (un *lecto*, o que Coseiru -*vid. infra*- denominaría unha ‘lingua funcional’): así, cando se fala do sistema fonolóxico do francés, do que realmente se trata é do estándar francés; alternativamente, pódese estudar un ‘dialecto’ concreto da ‘lingua francesa’. Do desenvolvemento desta liña de pensamento xorden precisamente conceptos como o de *variedade lingüística*, *diasistema* e *continuum dialectal*. Unha das contribucións máis interesantes para o esclarecemento do concepto de lingua desde a lingüística estrutural procede de E. Coseriu⁷, quen

(1) por unha banda definiu a *lingua histórica* ou ‘lingua concreta’ como “lengua que se ha constituído históricamente como unidad ideal e identificada como tal por sus propios hablantes y por los hablantes de otras lenguas”, e polo tanto, como “conjunto bastante complejo de tradiciones lingüísticas históricamente conexas pero diferentes y sólo en parte concordantes”; na que a variación interna corresponde a tres tipos fundamentais: (a) diferencias diatópicas (no espacio xeográfico), (b) diastráticas (entre os estratos socioculturais) e (c) diafásicas (entre os diversos tipos de modalidade expresiva), ás que corresponden tres tipos de sistemas lingüísticos (=lectos), respectivamente (a) dialectos, (b) sociolectos ou niveis de lingua e (c) estilos; os lectos son, pois, coleccións de *variantes*, elementos lingüísticos marcados con respecto a un dos niveis indicados;

(2) distinguiu a anterior da ‘lingua funcional’ ou ‘lingua abstracta’, que é unha idealización operada polos lingüistas por razóns metodolóxicas (o cal non quere dicir que sexa unha entidade irreal), e que consiste nun só dialecto considerado nun nivel de lingua determinado e nun estilo de lingua determinado, e que resulta o “objeto propio de la descripción lingüística como descripción estructural y funcional”, sendo que as linguas históricas son “colecciones de lenguas funcionales”.

Do devandito dedúcese que (3) as ‘linguas históricas’ constitúen, na terminoloxía de Coseriu, ‘diasistemas’, un conxunto máis ou

⁶ Penso, por exemplo, nun U. Weinrich (véxase o traballo citado na nota 2), ou nun E. Coseriu, do que falaremos a seguir.

⁷ Para unha visión sumaria e clara destes conceptos, ademais do traballo reiteradamente citado de U. Weinrich, *vid. J. Joseph 1982*.

menos complexo de dialectos, niveis e estilos de lingua, de modo e maneira que “una lengua histórica no puede [...] describirse estructural y funcionalmente como un sistema lingüístico, como una sola estructura unitaria y homogénea, sencillamente, porque no lo es: al contrario, con frecuencia abarca sistemas lingüísticos bastante diferentes [...]”⁸. Anotemos aquí que o termo ‘lingua funcional’ non nos interesa agora, e, para non confundirmos os termos, reservaremos o de ‘diasistema’ para a acepción definida por Weinrich (agrupamento de lectos realizado polos lingüistas con finalidades de análise). As linguas históricas, no senso de Coseriu, en rigor non poden interesar á Lingüística ‘científica’, nin son abordables desde esta.

Ata agora levamos contemplado sobre todo o aspecto ‘interno’ da cuestión, isto é, o da organización interior dos diasistemas lingüísticos, pero aínda non diriximos o foco da nosa atención a outro aspecto que é aínda máis desesperante para a lingüística estrutural: na realidade, tódalas variedades lingüísticas adoitan atoparse mergulladas en *continua*. Ou, dito doutra maneira, probablemente máis exacta, as linguas están constituídas por un *continuum* de formas variables, isto é, de *variantes*, do cal, por medio da agrupación máis ou menos sistemática das variantes, se poden abstraer subsistemas ou, por outras palabras, variedades lingüísticas⁹. Así, no plano xeográfico, as áreas de distribución de diferentes variantes diatópicas acostuman non ser congruentes entre delas, senón que cada unha presenta unha área específica; de modo e maneira que en teoría teríamos que caracterizar unha variedade lingüística (un sistema ou un subsistema) a partir dunha serie de variantes (riscos lingüísticos) ‘típicas’, pero na práctica atopamos que non hai xeito de traxer unhas fronteiras nidas (en que virían caer os límites do ‘feixe’ de variantes que nos permitiría isolar o ‘tipo’ do sistema), pois cada risco nos ofrecerá unha delimitación

⁸ Vid. Coseriu 1981; esp. pp. 302 e ss. Tódalas citas deste autor que veñen a seguir están tiradas deste traballo. No meu artigo que cito *supra* na nota 2, deixei levar (*mea culpa*) polo simplismo dalgúns ‘adaptadores’ doutro aspecto da doutrina de Coseriu á situación do galego. O noso autor distingue ‘sistema’, ‘norma’ e ‘fala’, como tres planos diferentes (a cada cal de nivel máis abstracto) de estruturación da lingua; e nalgún momento propúxose aplicar estes conceptos para diferenciar un ‘sistema galego-portugués’, con diferentes ‘normas subordinadas’, como poden ser a galega, a portuguesa, a brasileira. Pero isto é manifestamente erróneo, a non ser que se queira reformular a proposta de Coseriu nun senso radicalmente distinto ó orixinal. Vid. Coseriu 1978.

⁹ Para unha concepción, alternativa á do ‘espacio polilectal’ que para simplificar expoñemos aquí, e probablemente preferible a esta, vid Le Page 1985: 158-205, quen propón un modelo de ‘espacio lingüístico multidimensional’, con regras sociais complexas para mesturar ou alternar entre unidades de dous (ou máis) códigos nun repertorio compartido.

distinta¹⁰: no canto de fronteiras nidas marcadas por rupturas abruptas, atopámonos con transicións graduais e límites borrosos. É doado de maxinar que no caso da variación social e estilística, os lindeiros entre as variedades son incluso máis continuas e fluídas, aínda que aquí o problema non se sente como grave, pola sinxela razón de que, no mundo contemporáneo, adoitamos figurarnos as linguas asociadas principalmente a unha base territorial específica, e non tanto (ou case nunca) asociadas a unha base social ou estilística¹¹.

Neste paso, se cadra é interesante introducir a distinción teórica entre agrupacións monotéticas e agrupacións politéticas. Unha *agrupación monotética* defínese por unha serie única de atributos, a posesión dos cales é condición asemade necesaria e suficiente para formar parte daquela. Pola contra, unha *agrupación politética* defínese en termos dunha serie de atributos tal que cada entidade que forma parte daquela posúe a maioría destes, ó tempo que cada atributo é compartido pola maioría das restantes (Burke 1993: 32). A lingüística estrutural, o mesmo cá histórico-comparada, pensaba as linguas en termos de agrupación monotética (a serie de atributos esenciais formarían o núcleo da lingua, o seu *tipo ideal*), sendo que todo parece indicar que as linguas constitúen máis ben agrupacións politéticas. Por iso, mesmo as agrupacións en diasistemas, cando se realizan entre grupos de variedades que forman un continuum (como o caso das linguas romances) teñen, á derradeira, un carácter relativo e convencional.

2. As linguas históricas

O devandito atingue ás ‘linguas’ definidas pola ‘lingüística científica’. Con todo, existen linguas históricas: non só o común da xente distingue unhas linguas doutras (polo menos no ámbito da civilización occidental), senón que tamén as distinguen os historiadores, os políticos, os xornalistas, os escritores, etc. Pero xa non se trata de linguas-diasistema, senón das linguas históricas. A estas alturas, debera estar claro que non soamente, e en moitos casos non principalmente,

¹⁰ Obviamente, referímonos ós casos en que en realidade aparecen as dificultades, isto é, nos casos en que a distancia interlingüística non é abismal (eusquera/castelán, bretón/francés, galés/inglés, francés/alemán, etc.), senón que as variedades lingüísticas en presenza teñen un ‘parentesco’ bastante estreito (como é o caso das románicas entre delas).

¹¹ Sen embargo, noutros períodos históricos o problema da delimitación entre ‘linguas’ distintas presentábase como máis problemático na dimensión estilística: estou a pensar na definición das linguas ‘vulgares’ fronte ó ‘latín’. Vid. sobre isto, a título indicativo, os traballos contidos en Wright 1991.

son criterios lingüísticos, sexan de tipo xenético ('ascendencia común') sexan de tipo estrutural, os que definen unha lingua histórica¹². De feito, en vista da insuficiencia dos criterios lingüístico-científicos, os estudiosos tentaron botar man dun criterio pragmático, o da 'intelixibilidade mutua', e deste xeito pasaban, consciente ou inconscientemente, do terreo da competencia ideal ó terreo da performance real: se dous falantes de 'variedades' diferentes se entenden falando cada un na súa (sen previo contacto coa do outro), esas 'variedades' poderán considerarse 'dialectos' da mesma lingua, en caso contrario, serán variedades de linguas distintas. Pero a inadecuación do criterio salta á vista cando se considera, entre outras cousas, o seguinte¹³:

(a) o mesmo concepto de 'intelixibilidade' é bastante indeterminado (pódense distinguir graos diferentes)

(b) circunstanciais de distinto carácter (nivel socio-cultural dos falantes, tema tratado, tipo de situación extralingüística, etc.) poden ser fortemente condicionantes

(c) a proximidade fonética e a semellanza léxica son elementos determinantes na intelixibilidade, sendo que os compoñentes fónico e léxico son os máis variables das linguas, de xeito que o primeiro resulta 'superficial' e o segundo 'periférico' comparados co compoñente gramatical, que sempre se considerou máis constante e básico

(d) está experimentalmente comprobado que os factores actitudinais (dependentes como son de condicionantes socio-culturais) son en moitas ocasións decisivos; en particular tense sinalado a relevancia da *motivación* (a disposición dos interlocutores para comunicárense) e da *expectativa* (as previsións sobre as posibilidades de entendérense).

Tal vez as dificultades (a) e (b) se puidesen superar definindo axeitadamente cal é o grao de intercomprensión esixible en que tipos de circunstancias concretas, pero as obxeccións (c) e (d) parecen irremontables. De feito, está comprobado que falantes do que segundo tódolos criterios anteriores serían linguas distintas poden entenderse falando de temas máis ou menos familiares para os participantes na conversa, sempre que medie unha actitude positiva para a comunicación (que se traducirá nun ritmo pausado de fala, na escolla de palabras simples, no uso de circunloquios, no apoio na xestualidade, etc.); mentres que é relativamente corrente que falantes do que doutra maneira se considerarían variedades da mesma lingua se entendan con dificultade ou non se entendan en absoluto. ¿E que dicir da 'intelixibilidade unilateral'? Estudos experimentais suxiren que adoita ser máis doado que os falantes dunha variedade non estándar entendan

¹² Vid. por exemplo o artigo de U. Weinrich que citamos na nota 2.

¹³ Unha discusión bastante detallada disto pode verse en Hudson 1981: 45-7.

os dunha estándar do que o inverso (incidentalmente: os galegos temos bastante experiencia disto con portugueses). De certo, o criterio de intelixibilidade mutua pode ser útil para definir linguas históricas, pero é inservible para individualizar diasistemas lingüís-ticos.

Isto último sitúanos ante unha cuestión central na nosa pescuda. Parece que, a fin de contas, quizais non nos quede máis remedio que concluír que as ‘linguas’ das que falan os/as filólogos/as comparatistas e/ou as/os lingüistas estruturalistas son algo distinto das ‘linguas’ tal como son correntemente concibidas, e por esta vía, teremos que chegar á conclusión de que estas últimas son máis ben institucións sociais, e polo tanto, constructos ideolóxicos, ou se se prefire, culturais. ¿Que outra cousa poderían ser unhas entidades que posúen unha unidade, como di Coseiru (*vid. supra*), meramente ‘ideal’ e que só se poden definir a través do ‘sentimento’ dos locutores? En apoio de Coseriu, poderíamos aducir aquí unha fervenza de testemuños de lingüistas e sociolingüistas que non deixan lugar á dúbida sobre que na segmentación de continua (e, xa que logo, na individualización das ‘linguas’), os factores extra-lingüísticos son os determinantes. Sinxelamente, trátase dun lugar común nesas disciplinas. De tódolos xeitos, como non estou a dar por suposto unha especial familiaridade co tema, citarei outro autor que o expresa bastante ben:

“Existen diversas razóns que fan desexable unha teoría que tenda a minimizar a distinción entre linguas e variedades. Isto implica que é o consenso *social* (máis ca riscos lingüísticos inherentes) o que diferencia entre unhas e outras e que, dado un impulso social nese senso, variedades separadas poden chegar (e teñen chegado) a constituír linguas separadas, do mesmo xeito que linguas presuntamente distintas teñen chegado a fusionarse, pola sinxela razón de que seren tomadas como variedades da mesma lingua”¹⁴.

¿Son o galego e o portugués ‘linguas’ distintas? Paréceme pouco discutible que na actualidade o consenso social maioritario, manifestado nunha tradición de cultivo autónomo da lingua (a isto nos referiremos *infra*), así o determina. ¿Significa isto que *teñen que seguir* sendo ‘linguas’ distintas? Non. Simplificando un pouco, depende de que o consenso social sobre a materia sexa modificado nun ou outro senso e de que se adopten unha serie de decisións subsecuentes. En

¹⁴ “A theory which tends to minimize the distinction between languages and varieties is desirable for several reasons. It implies that *social* consensus (rather than inherently linguistic desiderata) differentiates between the two and that separate varieties can become (and have become) separate languages given a certain social encouragement to do so, just as purportedly separate languages have become fused into one, on the ground that they were merely different varieties of the same language”, Fishman 1967: 33.

resumo, coído que debера ser pacífico que hoxe por hoxe o galego e o portugués son linguas distintas, pero sono basicamente por consenso social en Galicia (o cal non ten nada de especial, pois a maioría das outras linguas están no mesmo caso con respecto a outras linguas: poñamos por caos parellas como portugués/ castelán, alemán/ neerlandés, sueco/ dinamarqués, checo/ eslovaco, ucraíno/ ruso, serbio/ croata, etc.)¹⁵; ó mesmo tempo, ten que quedar claro que moi ben poden deixar de selo, con tal de que nosoutros modifiquemos colectivamente a nosa actual posición.

¹⁵ Só vou aducir un testemuño (dispoño de máis) verbo da parella castelán/portugués: discutindo o problema da individuación de linguas, pregúntase Paul M. Lloyd, “¿pensaría calquera lingüista non romanista que o español (castelán) e o portugués son linguas diferentes, se non fose porque os falantes do español e o portugués insisten en que son definitivamente dúas linguas e non simplemente *dialectos lixeiramente distintos* da mesma lingua?” (Lloyd, 1991: 15; a traducción e as cursivas son miñas). Inversamente, o flamengo e o neerlandés (igual ca o lombardo e o italiano) son a mesma lingua porque e na medida en que as comunidades correspondentes así o decidiron; por parte, existen moitos casos problemáticos en diverso grao: corso/ italiano, valenciano/ catalán, moldavo/ romanés, serbio/ croata, gascón/ occitano, etc.

Xa que logo, manter que o galego e o portugués son hoxe linguas históricas distintas non necesariamente implica soste que o sexan *indiscutiblemente*, que sempre o fosen e que o vaian ser para sempre. Se isto é así, non ten demasiado sentido que continuemos a discutir a cuestión en termos basicamente lingüísticos: poderíamos por de acordo todos/as sobre cal son as diferencias lingüísticas entre o galego e o portugués, e sen embargo seguiríamos discutindo como valoralas. Un reintegracionista podería conceder que esas diferencias son equivalentes ás que noutras latitudes separan ‘linguas’ distintas (por exemplo, o checo e o eslovaco, ou o catalán e o occitano), e un autonomista podería outorgar que non son moito maiores ás que noutros sitios separan ‘dialectos’ (por exemplo, o andaluz e o castelán); e iso non os obrigaría a estar de acordo na cuestión de fondo. Daquela, dado que o aspecto lingüístico-científico é relativamente doado de establecer, ¿en que terreos teremos que situar o debate? Para a miña idea, eses terreos debe ser o da *densexabilidade* e o da *factibilidade* das alternativas en xogo, contempladas respectivamente desde a óptica dos intereses do pobo galego e desde as posibilidades reais de mudar a situación sociolingüística actual (ata onde poidamos establecer uns e prever as outras). Para o autor deste relatorio, abundaría con que se demostrase que existen razóns suficientes que fixesen a opción de subordinar o galego ó estándar portugués (ou como din os que defenden esta opción, ‘reintegrar’ o galego no portugués) preferible a calquera outra alternativa; e que ademais me mostrasen en que maneira isto é factible.

3. *As linguas na perspectiva social. Normas, estándares e xerarquía*

Probablemente, puidera suspenderse o discurso neste punto, pero seguramente tamén podería argumentarse que non se seguiu ata o final o fío que ó comezo quedou comprometido que se ía seguir. E que, aínda que acabamos de falar de *estándares*, aínda non nos enfrontamos con este concepto e coa súa relación co proceso de individualización das linguas. Comecemos por dicir que os estándares non presentan en absoluto os problemas de segmentación dos *continua*, porque son (ou son concibidos como) unidades discretas, e internamente máis ben homoxéneas; todo iso basicamente a causa de que son ‘artificiais’, isto é, produtos resultantes dun determinado tipo de traballo socio-cultural sobre a lingua, que podemos denominar *elaboración*. Produtos típicos da elaboración das linguas son as *variedades de referencia*, que se constitúen a través de textos-modelo (tradicionalmente, sobre todo escritos literarios; hoxe en día se cadra xa non: pénsese na importancia

dos modelos lingüísticos emanados da televisión e a radio), e que se poden acabar fixando en códigos, isto é, padróns explícitos e sistemáticos de corrección. A elaboración da lingua supón unha actuación consciente, moitas veces deliberada e nos casos extremos institucionalmente planificada sobre o ‘instrumento’ lingüístico, por mor de facelo apto para ser usado en ámbitos e con finalidades especialmente relevantes para unha determinada sociedade.

Hoxe por hoxe, o tipo máis acabado de tales variedades é precisamente o ‘estándar’: un tipo de subsistema lingüístico intimamente ligado á constitución e funcionamento dunha sociedade desenvolvida e complexa do tipo que se acostuma chamar ‘moderna’, consecuentemente, asociado ás clases dominantes correspondentes e privilexiado por unha serie de institucións ‘centrais’: administración do estado, sistema educativo, medios de comunicación de masas, etc. Un estándar é unha variedade resultante dun labor de cultivo adoito moi prolongado e sempre moi delicado, suxeita a unha regulación bastante estricta, unha variedade, en fin, enrequecida con moi variados contributos, e prestixiada ata tal punto que se considera a cabeza e representante dunha comunidade lingüística (mesmo símbolo dun estado), comunidade na cal a maioría dos falantes (e sobre todo dos escribentes) a consideran como única forma correcta da lingua, chegando a tomar as demais como meras deturpacións dela¹⁶. En termos de teoría dos polisistemas¹⁷, o estándar constitúe unha variedade *canonizada*, tendo en conta que

“o termo canonizado refírese a aquelas normas e produtos *lingüísticos* (i.e., modelos e textos) que son aceptados como léximos polos círculos dominantes no interior dunha cultura... Por outra banda, ‘non-

¹⁶ Anotemos á marxe que esta concepción, de raíz teolóxica pero aínda bastante estendida, que outorga preeminencia á lingua escrita sobre a falada, ata o punto de considerar as falas como mera corrupción da ‘lingua’ escrita, vén de moito antes do século XIX. As lingüísticas histórica e estrutural rexeitárona e combatérona expresamente: tomen nota cantos debeladores das ‘bastardas falas galegas’ e asemade adoradores da ‘prístina letra portuguesa’ nos saíron por estas terras. Pero isto relaciónase con outro asunto, o do purismo, do que non toca falar arestora.

¹⁷ A noción de *polisistema* ten sido definida como “un sistema de sistemas que se interseccionan, funcionando como un todo estruturado con membros interdependientes, y en el que además pueden utilizarse diferentes opciones que coexisten a un tiempo. Se trata [...] de una estructura abierta, múltiple y heterogénea, en la que concurren varias redes de relaciones” (Iglesias Santos 1994: 313). Pero o punto crucial da noción de polisistema (fronte á de *sistema* do estruturalismo convencional) non é tanto que o seu modo de articulación se conciba como flexible versus rixido, dinámico versus estático, aberto versus pechado; o crucial é que un polisistema se articula conforme unha xerarquía (cun centro e periferias), establecida segundo criterios non pura nin fundamentalmente lingüísticos (ou, no caso da literatura, estéticos), senón históricos, isto é, político-culturais e sociais. Nótese ben: non unha xerarquía indiscutible e inmóbil, senón disputada e variable. Véxase o fundamental artigo citado na nota seguinte.

canonizado' refírese a aquelas normas e textos refugados como ilexítimos por eses mesmos círculos... A canonicidade non é, xa que logo, un risco inherente das actividades *lingüísticas* a ningún nivel: non é un eufemismo por *lingua* 'boa' versus *lingua* 'mala'. O feito de que certos riscos tendan, en certos períodos, a asociarse a certos estatus non significa que eses riscos sexan 'esencialmente' pertinentes a eses ou calquera outro estatus'¹⁸

Pero un risco intrínseco ós estándares e distintivo deles é que instauran, no interior polisistema lingüístico que dominan, relacións normativas de carácter prescricional, sancionadas socialmente por unha autoridade superior. Os estándares establecen (ou reforzan) unha xerarquía moi nidia entre variedades lingüísticas que antes podían vivir en estado de *anomía* (o cal non quere dicir tanto 'caos' coma 'ausencia de regulación, mesmo implícita'). Nesa xerarquía, a variedade estándar sitúase en posición supraordinada en relación coas demais variedades, que quedan en situación subordinada. Neste punto, pode ser conveniente introducir os termos técnicos de *autonomía* e os seus correspondentes *endonormatividade* ou independencia, como opostos a *heteronomía* / *exonormatividade* ou subordinación. Unha variedade lingüística é heterónoma con respecto a outra (isto, é exonormativa), cando depende desta no aspecto normativamente, isto é, en materia de 'ideal ou pauta de corrección', transmitidos a través das convencións sociais, a literatura, o sistema educativo, os medios de comunicación, etc. Unha variedade é autónoma (=endonormativa) cando non depende normativamente de ningunha outra (isto é, marca ela e non lle son marcados os padróns de 'corrección' lingüística)¹⁹. Por definición, un estándar é unha variedade lingüística autónoma, mentres que unha variedade subestándar (vulgarmente, un 'dialecto') é heterónoma. Daquela, desde a perspectiva 'normateórica', podemos definir unha lingua como unha agrupación de variedades heterónomas subordinadas a unha variedade autónoma. Vai de seu que a agrupación así obtida non ten por que coincidir (de feito, raramente coincide) con unha 'lingua' entendida segundo a perspectiva xenético-estructural: unha cousa son os 'diasistemas' clasificados segundo os criterios xenético-estructurais, na configuración dos cales os factores extra-lingüísticos non teñen (inmediatamente) ningún papel; e outra cousa os *dominios lingüísticos* creados arredor de (máis ben, dominados por) variedades de referencia

¹⁸ Even-Zohar 1990: 15. No parágrafo, substituímos *literarios/as* e *literatura* por *lingüísticos/as* e *lingua*.

¹⁹ Para os conceptos de variedade autónoma/ heterónoma, vid. Stewart 1968 e Romaine 1994: 15-6. Para os de endonormatividade/ exonormatividade, vid. Ammon 1989.

ou de estándares, que se conforman pola actuación inmediata de forzas económicas, políticas, sociais e/ou culturais.

Parece evidente que, aínda que non son conceptos idénticos e na realidade non teñen necesariamente que coincidir, o que a xente entende correntemente por ‘lingua’ ten moito máis que ver cunha agrupación de tipo normateorético ca cunha agrupación de tipo xenético-estructural. De feito, é moi corrente que a variedade estándar se tome como ‘representante xenuíno’ do conxunto do ‘grupo’ (i.e., da ‘lingua’): o sociolingüista John Joseph estudou este fenómeno, que el denomina ‘sinécdoque’ (tómase a parte, o estándar, polo todo, a ‘lingua’) (Joseph 1982 e Joseph 1987). De aí procede a concepción vulgar dos ‘dialectos’ como unha especie de corrupcións (ou, no mellor dos casos, derivacións) dunha variedade de referencia: o padrón que se toma como base para a comparación é sempre esta. Tamén os lingüistas tenderon a confundir as variedades de referencia e o seu estudio coas linguas e o estudio destas, e consecuentemente, adoitaron considerar estas como encarnacións dun ‘tipo ideal’, que tomadas como termo de comparación de tódalas outras variedades, servían para agrupar estas e segmentar os ‘continua’: deste xeito, os límites do ‘ámbito de vixencia’ da norma estándar (o que podíamos denominar o ‘dominio lingüístico’ recuberto por un estándar) aparecían como límites entre ‘linguas’ diferentes.

Dito o devandito, hai que matizar que en realidade a oposición entre ‘endonormatividade’ e ‘exonormatividade’ non é absoluta. Entre as posibilidades da independencia (*autonomía*) e a dependencia (*heteronomía*), existe a da interdependencia (*sinonomía*), entre as posicións / relacións de supraordinación e de subordinación existe a posibilidade da coordinación. Correspondentemente, pódese falar de variedades ‘sinónomas’ ou coordinadas, isto é, variedades que, ou ben partindo dunha situación de mutua heteronomía, presentan orientacións normativas tendencialmente converxentes, ou ben que partindo dunha situación de dependencia dunha a outra, constitúen centros autónomos e presentan orientacións lixeiramente diverxentes. Nestes casos, pódese falar respectivamente de linguas *polinómicas* e de linguas *policéntricas*. Unha lingua polinómica é tal que a súa “unidade é abstracta e resulta dun movemento dialéctico e non da simple osificación dunha norma única” e a súa existencia como tal “fúndase sobre a decisión masiva dos que a falan de darlle un nome e declárala autónoma das outras linguas *recoñecidas*”²⁰. O galego, sen ir máis lonxe, ben puidera estar no caso. Unha lingua policéntrica é tal que presenta varios centros lingüísticos interdependentes só parcialmente endonormativos, ós que corresponden estándares diversificados, pero

²⁰ Vid. Marcellesi 1984. A tradución é miña, a cursiva está no orixinal.

que presentan diferencias pouco relevantes entre eles. O portugués, na medida en que se lle recoñezan polo menos un centro brasileiro e outro europeo, quizais se atopa nesta situación²¹.

En fin, xa se ve que as articulacións dos polisistemas que son as linguas históricas poden adoptar formas diversas. O modelo de un único estándar dominando o conxunto de variedades pertencentes ó seu ‘diasistema’, que semella ser o que case todo o mundo ten en mente, está lonxe de ser o único. Entre outras posibilidades, existen ‘diasistemas’ no seo dos cales se xeraron máis de un estándar ou de unha variedade cultivada (‘linguas *polielaboradas*’: no seo do diasistema xermánico septentrional ou nórdico xeráronse entre outros estándares o islandés, o dinamarqués, o sueco e os dous noruegueses) ou máis de unha modalidade de estándar (‘linguas policéntricas’: o inglés británico e o norteamericano), e tamén se dá o caso de variedades que non están ‘dominadas’ por un estándar do seu mesmo diasistema, exista este ou non: no primeiro caso fábase de dialectos externos ou *hexo-dialectos*²² (por exemplo, o alsaciano, variedade do alemán situada na órbita do estándar francés), ou, noutra perspectiva, de dialectos heterofamiliares ou *hetero-dialectos* (nótese: neste caso trátase de dialectos funcionais, non de dialectos lingüísticos, como foi o caso do eusquera respecto ó castelán e ó francés). Ata agora, a asunción máis ou menos implícita, especialmente entre os lingüistas, e máis aínda os da tradición histórico-comparativa, era que as ‘linguas’ preexistían ás variedades-modelo, de xeito que estas resultaban ser unha especie de emanación daquelas. Autores recentes, de tradición máis sociolingüística, suxiren que son máis ben as variedades modelo, convertidas logo en estándar, as que, satelizando outras variedades, acaban por crear as ‘linguas’. Esta é unha posición que manteñen entre outros, (socio)lingüistas históricos como R. Wrigth e Z. Muljagic²³. Na nosa opinión, probablemente sería máis exacto dicir que os diasistemas se configuran independentemente das variedades-modelo, mentres que as ‘linguas históricas’ non.

Sexa como for, a estas alturas é de esperar que estea claro que cando falamos do galego e do portugués (isto é, os sistemas de variedades agrupables baixo cada ‘etiqueta’) como a mesma *lingua*, isto é, como membros constitutivos dun *diasistema* lingüístico (chamémoslle galego, portugués, galego-portugués, galego-luso-brasileiro, ou como

²¹ Vid. para isto, Clyne (ed.) 1992. Neste volume, trátase entre outros do castelán, o inglés, o portugués e o alemán como ‘linguas policéntricas’.

²² Para o concepto de ‘dialecto externo’, vid. Kloss 1967. Os conceptos de ‘teito lingüístico’ e ‘cobertura’ que manexa este autor, esclarecedores para o que estamos a ver, tamén se atopan explicados nese artigo. Para o concepto de polinomia aplicado ó galego, vid. Albrecht 1992.

²³ Vid por exemplo Wright (ed.) 1991 e Muljagic 1989 e 1991.

se queira) movémonos nun nivel, e cando estamos a falar de variedades *estándar*, por exemplo, o portugués padrón europeo ou americano, estamos a movernos noutro nivel diferente. Por iso, non resulta particularmente extravagante aceptar o galego e o portugués como membros da mesma ‘lingua’, e ó mesmo tempo soste que o estándar portugués non necesariamente debe ser o estándar (ou o modelo para o estándar) galego, nin tan sequera que o galego e o portugués estean obrigados a construír un estándar común de compromiso. Unha cousa é que resulte lexítimo defender calquera destas dúas opcións, e que desde logo estas sexan merecentes dunha consideración seria, e outra cousa ben distinta é afirmar que algo así como a ciencia nos impoña optar por calquera desas ou outras alternativas posibles. Que se saiba, está por inventar a ciencia da que se deduzan solucións únicas e obrigatorias para problemas de ámbito socio-cultural; non só parece temerario admitir que tal ciencia exista, senón que probablemente sexa altamente desexable que nunca chegue a existir. Todo o máis, a sociolingüística e a estandardoloxía poden servirnos para entender mellor o problema, informarnos sobre opcións que noutros lugares se teñen adoptado e as súas consecuencias, e orientarnos sobre avantaxes e inconvenientes relacionadas coas alternativas que se presentan. Pero á derradeira, a decisión sobre o futuro do idioma ten que estar nas mans do país. Trátase dalgo tan simple como a opción pola autodeterminación lingüística. Se os galegos a usamos ben, mellor para nós, e se a usamos non tan ben, seremos nós os que paguemos os pratos rotos, non os romanistas alemáns, os hispanistas americanos, os lusitanistas europeos, os sociolingüistas cataláns, os xornalistas portugueses, ou os académicos brasileiros²⁴.

Endebén, do que levamos dito parece desprenderse que as variedades cultivadas dunha lingua, e particularmente os estándares, son o correlato material de determinados estadios de consciencia lingüística da comunidade correspondente. En realidade, a estandardización pode concibirse como un proceso histórico en que se relacionarían dialecticamente dunha beira a actuación social sobre a lingua (fundamentalmente, ese tipo de actuacións que se denominan elaboración e cultivo da lingua) e doutra beira as concepcións socializadas sobre a propia lingua, o que tamén se denomina ‘consciencia lingüística’; todo isto no marco de condicións económicas, políticas, culturais, etc. determinadas. A estreita relación entre a lingua e a identidade comunitaria atópase precisamente no cerne desa dialéctica. Hai que dicir que, fóra do dominio das actitudes (no que traballa a psicoloxía social) o terreo da consciencia lingüística é un terreo relativamente

²⁴ Sexa isto dito coa debida consideración polas diversas opinións que uns ou outros membros dos devanditos e outros colectivos poidan ter verbo da cuestión.

pouco explorado. Isto é bastante sorprendente, dado o papel cada vez máis importante que se lle outorga na definición das linguas (reléase, sen ir máis lonxe, a definición de ‘ligua histórica’, que reproducimos supra, de E. Coseriu). Pola nosa banda, imos mergullarnos tentativamente nel.

4. O galego como lingua: consciencia, discurso e prácticas

Probablemente no terreo da consciencia lingüística se poidan distinguir tres niveis sociolóxicos, que responden a tres diversas formas de coñecemento lingüístico, ou se se prefire, a tres estratos ideolóxico-lingüísticos, ou, se se me permite outro neoloxismo, *ideolingüísticos*²⁵:

(a) o nivel do saber popular ou *epilingüístico*: o complexo de opinións, crenzas, preconceptos, estereotipos tradicional e popularmente admitidos, de ‘senso común’, sobre a lingua ou as linguas en si mesmas e en relación coas identidades sociais, e as actitudes relacionadas con esta *percepción* da lingua;

(b) o nivel da opinión pública (do *(re)coñecemento* social) e da plasmación institucional desta nunha política do Estado e/ou nunha normativa legal (*(re)coñecemento* oficial): neste nivel, por unha banda atópase o complexo de opinións etc. elaborados, divulgados e emitidos nas camadas de cultura máis ‘elevada’ da sociedade e as actitudes correspondentes; pola outra, a plasmación das correntes de opinión dominantes ou hexemónicas nas institucións do Estado;

(c) o nivel do estudio científico ou *metalingüístico*: o complexo das doutrinas elaboradas nos ámbitos académicos, eruditos e especializados, e as actitudes relacionadas coa *validación* ‘científica’.

Na realidade, as fronteiras entre os tres niveis ou estratos están lonxe de ser nidas, máis ben atopamos solapamentos e interinfluencias mutuas, e non só no senso máis evidente e esperado -desde (c) cara a (b) e desde (b) cara a (a). De por parte, non cómpre dicir que as sociedades están atravesadas de tensións e contradicións, e que en realidade acostuman existir ‘correntes ideolóxico-culturais’, que no caso da lingua podemos denominar ‘ideolingüísticas’, distintas, contrapostas, e mesmo rivais. Así e todo, en cada sociedade acostuma existir unha corrente dominante, que impregna de xeito decisivo o

²⁵ Nos poucos traballos que adoptan este enfoque, adóitase máis ben distinguir dous niveis, o *high cultural* e o *folk*. Vid por exemplo, a excelente introducción ó tema de Woolard 1992. Desde o punto de vista moito máis xeral da socioloxía do coñecemento, vid. a explicación da dicotomía saber/coñecer en Lamo de Espinosa, González García e Torres Albero 1994: 75 e ss.

‘senso común’, a ‘opinión culta’ e a ‘doutrina científica’ sobre a cuestión. De feito, neste traballo estivemos ata agora tentando desentrañar a cuestión no nivel ‘científico’, mostrando como existen visións alternativas ó paradigma lingüístico dominante. Para dicilo con maior claridade, ata agora estiven esforzándome por deslexitimar o recurso á autoridade de lingüistas de indubitable e ben merecido prestixio (tales como Menéndez Pidal, por citar un nome ó que vai asociado un innegable prestixio científico, ou Carballo Calero, ó que vai unido un incuestionable prestixio intelectual) para dilucidar o problema que nos ocupa.

Pero, no discurso/ debate sobre a estandarización do galego, unha fonte de autoridade tan socorrida ou máis cá ‘ciencia lingüística’, vén sendo a tradición galeguista/ nacionalista, particularmente as opinións de determinados persoeiros de recoñecido prestixio nesta tradición. Aquí movémonos basicamente no nivel (b) dos que acabamos de distinguir. Desde antes de Murguía ata despois de Castela, parece que ninguén salientable na devandita tradición perdeu a oportunidade de proclamar enfaticamente que o galego e o portugués son a mesma lingua. Neste caso, o problema radica máis ben en que por unha banda existe a desafortunada tendencia cara a nunha veneración acrítica dos textos, e por outra banda en que é doado caer en interpretacións tendenciosas destes (para non falar de manipulacións), cando son illados dos seus correspondentes contextos e particularmente cando non se contrastan coa práctica lingüística asociada a eles. Sobre a ilexitimidade do recurso ás ‘citas de autoridade’ para dilucidar a cuestión xa me manifestei antes. Engádase ó dito que, tendo en conta a escasa formación lingüística dos/as autores/as considerados/as, a min eses textos me parecen moito máis útiles e interesantes para investigar as concepcións lingüísticas destas/es e da súa época que para alumar alternativas de futuro que temos que resolver nos outros, no noso presente e no noso tempo.

Polo que atingue á interpretación dos propios textos, coido imprescindible sinalar o seguinte. No momento en que se produciron, as afirmacións sobre a identidade lingüística do galego e o portugués ben puideran entenderse sobre todo como argumento para marcar distancias do primeiro verbo do castelán: o portugués era percibido e recoñecido, e estaba validado como unha lingua distinta ó castelán, mentres que o galego era percibido e recoñecido (aínda que non tanto validado) como un dialecto do castelán, de xeito que era razoable pensar que resultase convincente mostrar que o galego e o portugués eran esencialmente a mesma lingua para desmentir tal percepción e obter o recoñecemento social e político perseguido. Esta liña de interpretación, plausible en si mesma, vén reforzada polo contraste entre

o discurso e a práctica lingüística. É que foron os escritores e escritoras da tradición galeguista os e as que crearon os modelos para o galego autónomo, noutras palabras, os que orientaron o cultivo do galego cara á autonomía. Con tódolos matices que se queira, quen traballa hoxe na liña de desenvolvemento dunha variedade estándar do galego autónoma, é directo continuador dunha tradición que vai desde antes de Rosalía de Castro ata despois de Ramón Otero Pedrayo, pasando por tódalas voces maiores da nosa literatura.

Por diversas causas que se teñen repetidamente sinalado (entre outras, evolución rápida, orientacións parcialmente diverxentes, carencia de institucións de estudio e fixación, privación de medios para a socialización dun rexistro culto), o galego escrito presenta un perfil proteiforme, con matices no seu interior de considerable importancia. Pero os alicerces da nosa lingua culta no seu conxunto son comúns e perfectamente identificables: por unha banda, os falares populares, por outra banda, conforme se ía constituíndo, a propia tradición literaria; complementariamente, os textos medievais e o portugués contemporáneo. Así poderíamos caracterizar, de xeito apresurado, a liña central do cultivo do galego contemporáneo: extremadamente flexible pero cada vez máis esixente, moderadamente populista, loitando incansablemente por ceibarse do lastre do castelán e tendencialmente máis intransixente cara a esta lingua, polo tanto, purista e diferencialista, e moi aberta ó empréstimo portugués. Nesta liña se sitúan os modelos que, debidamente escolmados, regularizados e limados de arestas, nos fornecen o entramado básico para o galego culto actual. Non se entenda mal: que esta liña sexa a *nosa* non significa que teña que ser necesariamente a *boa*. A quen non lle guste ou lle convenza esa, pode defender outras opcións, para as cales de certo se poden atopar predecesores, pero, a pouco que se estudie a cuestión, salta á vista que a orientación normativa cara a un galego autónomo está plenamente lexitimada pola tradición literaria e culta do galego contemporáneo. De feito, esta é, xunto co sentimento popular que vencella o idioma galego coa identidade galega, a fonte principal de lexitimación do galego como lingua histórica.

Aínda que hai quen ve as cousas de xeito moi distinto a como a acabo de debuxar, tamén hai estudiosos/as, nomeadamente reintegracionistas, que recoñecen que isto é así, e en consecuencia, teñen sinalado unha especie de aparente esquizofrenia bastante frecuente nos nosos clásicos, entre un discurso que soa a reintegracionismo e unha práctica lingüística que apunta cara ó autonomismo (enténdase no senso técnico de autonomía que explicitamos *supra*)²⁶. As explicacións que se adianta son variadas. Por exemplo, Carballo Calero supuña que

²⁶ Vid. por exemplo, Fernandez-Velho 1989.

un Castelao (semella que a explicación vale tamén para outros membros da xeración 'Nós') non escribía máis á portuguesa non porque non o considerase acaído, senón porque non sabía cómo facelo e temía que o público non o seguise (Carvalho Calero 1989: 103). A primeira explicación, pretendidamente caritativa, non é de recibo: bo traballo lle levou a Castelao labrar o seu galego literario! Moito menos lle tería custado aprender a escribir o portugués, se chegase á conclusión de que esta era a opción adecuada. A segunda, na miña opinión, é verosímil e contén algo de certo, pero non é definitiva. Máis acertado me semella recoñecer que a Castelao a ortografía portuguesa non lle parecía acaída para o galego, e non tanto por unha cuestión de gusto persoal canto por causa de motivos ideolóxicos bastante poderosos.

Dos meus estudos sobre as ideas lingüísticas de Castelao (Monteagudo 1991 e 1992) tirei a conclusión, coído que ben fundada, de que, polo menos intuitivamente (o noso autor non era un lingüista), Castelao albiscaba a distinción entre o plano da 'lingua-diasistema', onde tendía a contemplar o galego e o portugués como a mesma lingua, aínda que sempre outorgando prioridade ó primeiro, e o da 'idioma cultivado', onde Castelao se mostraba favorable a un compromiso futuro, no cal a achega do galego tiña que ser necesariamente importante. Non, por máis voltas que se lle dea, os escritores e escritoras que contribuíron a crear o galego literario non eran lingüistas profesionais, pero adoitaban ter un instinto idiomático moito maior do que unha superficial consideración dos seus textos pode facer supor. Tomadas as debidas precaucións esexéticas, coído que non existe unha contradición tan fonda entre o discurso de Castelao e outros e as súas opcións lingüísticas prácticas; aínda que debo dicir que se me obrigasen a escoller, eu quedárame con estas (isto é, co galego literario que foron elaborando) antes ca con aquel: se autoras e autores como Rosalía e Castelao son lembrados, se son figuras fundamentais da nosa cultura, é xustamente polo que *fixeron coa* lingua e polo que propuxeron que se fixese con ela, moito máis ca polo que *dixeron sobre* este concreto aspecto da lingua que estamos a considerar.

Por moito escándalo que poidan causar, semellan extremadamente coherentes coa defensa do reintegracionismo radical afirmacións oídas e lidas aquí e acolá, segundo as cales a tradición literaria galega é inexistente ou irrelevante e, na práctica, prescindible; como tamén me parecen moi congruentes coa defensa desa opción as descualificacións tanto dos falares populares galegos (presuntamente deturpados de vez polo castelán) coma da consciencia lingüística máis ou menos prevalente en Galicia (supostamente 'alienada' pola colonización) de que o galego é un 'idioma' de seu. O que non é doado de entender é

como se pode facer compatible iso, que parece responder a unha manifestación do que en expresión aséptica se denomina ‘identidade negativa’ (antes falábase de ‘auto-odio’), concretamente, a un anti-castelanismo visceral tornado en lusismo integrista: unha resposta no seu mesmo terreo e a súa mesma linguaxe, esencialista, expansionista e asimilista, só que cun referente nacional diverso, ó nacionalismo españolista gran-castelanista, unha reacción que se aparta decididamente do feixe de tradicións que configuran historicamente o galeguismo, desde o autonomismo progresista, pasando polo nacionalismo popular, ata o arredismo.

Calquera persoa que profese esas conviccións ten, naturalmente, dereito a defendelas en público; pero quen non as profesa non ten menos dereito a preguntarse qué tipo de opción ‘colectiva’ minimamente desexable se lle pode ofrecer desde eses presupostos á nación dos galegos. ¿Alguén espera conseguir algo bo cun discurso do tipo ‘boa xente, vostedes deberan falar portugués, que era o que se falaba aquí antes, pero desgraciadamente o que usan agora é unha mestura espaventosa de portugués e castelán, que é mellor esquecer; ademais, a tradición literaria que vostedes tanto aprecian carece de interese, e se vostedes pensan que se pode facer unha lingua seria con iso, están completamente enganados’? Por parte, xa temos probas abondadas sobre cal é a utilidade dese tipo de posturas no que atingue ás relacións entre Galicia e Portugal: cando serven para algo (o que non é frecuente, entre outras razóns porque no país veciño, despois do longo pesadelo salazarista, o nacionalismo integrista ten escaso predicamento), é para sementar a confusión no país veciño. Por outra banda, a estas alturas ninguén pode afirmar de boa fe que o ‘autonomismo’ lingüístico galego implica algún tipo de renuencia fronte Portugal e o idioma portugués; e os propios feitos se encargan de demostrar que manter a autonomía lingüística do galego non ten por que empecer ningún esforzo serio para establecer contactos fructíferos (nas dúas direccións), tan necesarios, entre Galicia e Portugal.

5. Remate? O conto de nunca acabar

Achegándonos ó cabo, en primeiro lugar hai que insistir na idea de que a discusión sobre a estandarización do galego pode ser moi interesante, pero non hai que esaxerar: ó galego, hoxe por hoxe, non se lle vai a vida nunha ou outra miudeza (ou grandeza) ortográfica, morfosintáctica ou léxica; en troca, si que se lle pode ir en que consigamos avanzar no camiño da súa normalización social. Só desde intelectualmente insostenibles concepcións esencialistas no plano

ideolóxico ou desde inaceptables posicións intereseiras no plano material se pode antepor a cuestión da norma ou da corrección á do avance social do idioma. Dito isto, tampouco se pode negar (a non ser que se prefira refugar un problema moi real) que para avanzar na normalización social do idioma é rigorosamente imprescindible que nos poñamos de acordo no groso deste asunto da norma -convencionalmente, e aínda coas reservas que cada un poida manter respecto deste ou aqueloutro aspecto concreto. Tomadas públicas de posición verbo desta cuestión e no sentido indicado resultan sumamente alentadoras: eu tamén estou convencido que é posible un acordo sobre a ‘norma do galego’ máis amplo e pacífico có existente, sempre que partamos da base de que, efectivamente, se trata de que *o galego* teña *unha* norma. Non estou menos convencido de que, se concordamos nisto, tal acordo non resultaría substancialmente diferente do código oficialmente vixente. Isto último por razóns prácticas máis ca científicas: as propostas máis arredadas da normativa oficial pero dentro do campo do ‘autonomismo’ (foneticistas e medieval-etimoloxistas), aínda que perfectamente defendibles no terreo dos principios, suscitan escaso consenso e, polo tanto, no terreo práctico son pouco viables. De tódalas maneiras, os defensores destas posturas poden consolarse pensando que non teñen por que renunciar ás súas conviccións, e que o arranxo a que eventualmente se chegue non ten que durar *per saecula saeculorum*.

Pero para que o debate sexa viable, hai que comezar polo respecto mutuo e a busca dos momentos e ámbitos axeitados para a discusión. Quen teime en afondar divisións e dispersar forzas que se deberan axuntar e orientar cara á promoción do idioma, debe quedar a soas coa súa cisma. Quen se empeña en cansar a opinión pública, sementando a confusión e enfastiando a xente ata facerlle perder todo o interese pola lingua, debe sentir o peso da desaprobación xeral, ou polo menos a dos verdadeiramente preocupados polo provir do galego. Quen sistematicamente confunda a palestra profesoral cun púlpito sacerdotal, o artigo ou libro científico ou divulgativo cun catecismo ou un vulgar libelo, a defensa da propia posición coa contra-propaganda, o coloquio coa liorta navalleira, e o foro académico coa pasarela de moda, merece verse condenado ó ostracismo. Desde logo, nos debates serios sobre o idioma pode intervir calquera, pero sería desexable que calquera non pense que é cousa de chegar e encher, empeñándose en ceibar o primeiro que se lle ocorra. Quen se sinta comprometido coa lingua, está obrigado a actuar responsablemente, dándolle prioridade ó labor paciente, á formación rigorosa e á exposición racional, serena e documentada. Isto, ademais, ten a vantaxe de ofrecer máis garantías do que o apaño de catro citas ou consignas mal enfiados nun

desbardalle confuso e efervescente. É abraiante a desvergoña con que se lle ofrecen ó público como reflexións serias e dignas de ser tidas en conta discursos que consisten en pouco máis ca desabafos de frustracións persoais, textos en que se mesturan en diversas proporcións ingredientes tales como a intención indisimulada de linchar pretensos adversarios, un incombustible e estarrecete fanatismo, irreprimibles arelas de protagonismo nunca saciado e polo tanto en perpetuo estado de frustración, fantasías risibles de profeta en procura de rabaño, ou ridículos aires maxistrals de superioridade científica.

É imposible dialogar con quen comeza por erixirse en xuíz das intencións do interlocutor, convertido en inimigo a bater e condenado de antemán no tribunal inapelable da secta, con quen simplemente non está disposto a oír e todo o máis que lle gustaría é que o auditorio se deixase aleccionar. Hai que desterrar a convicción e a táctica, á que algúns círculos se mostran decididamente propensos (nesta Semana de Filosofía de Pontevedra tivemos o dubidoso privilexio de experimentalo, como antes en tantos outros foros e máis tarde na clausura do congreso do Instituto da Língua Galega) de que berrar máis, reiterar os mesmos eslógans ou dicitérios fatigosa pero infatigablemente, usar termos máis brutais, intimidar con maos modais e aldraxes, son prácticas aceptables. Un, na súa moderada confianza na racionalidade da xente, non perde a esperanza de que a medio prazo sexa máis convincente adoptar outro tipo de actitudes, que por parte son perfectamente compatibles (como tamén comprobamos nas ocasións devanditas e noutras moitas) con defender firmemente as conviccións propias, manifestar oportunamente as discrepancias e non aforrar, cando se estime necesario, as críticas. Quede claro, pois, para evitar malas interpretacións, que non se trata aquí de demonizar a discrepancia e de xeneralizar abusivamente o comportamento duns poucos, por moito que estes se fagan ver e oír. Tampouco se trata de inverter as prioridades: é certo que a crítica e o debate son estrictamente imprescindibles, mentres que as boas formas soamente son recomendables.

Xa que se ten solicitado a miña opinión, teño que dicir que para resolver esta encerellada problemática, paréceme obrigado ter moi en conta os argumentos de tipo lingüístico-científico, pero os que me semellan verdadeiramente decisivos son outro tipo de factores, entre eles, os prácticos. Concretamente, hai tres que coído máis relevantes:

(1) O idioma galego continúa a ser un elemento básico da nosa identidade como pobo diferenciado. Isto non se pode perder xamais de vista, e estimo que isto nos obriga a manter un diferencialismo máis ca moderado verbo do castelán, ó tempo que impón certas cautelas no por

outra banda imprescindible achegamento ó portugués. Endebén, quen se identifique co lema “Galiza Portugal, unidade nacional”, é lóxico que ó mesmo tempo pense que o noso estándar debe ser o que se forxou no capital do Texo.

(2) O castelán é lingua primeira e usual dunha porción e duns sectores sociais non desdeñables da sociedade galega. Supoñendo que se dese posto en marcha un proceso normalizador, unha tarefa prioritaria tería que ser recuperar eses sectores para o galego, o cal, unido a outras consideracións, significa que o bilingüismo galego-castelán vai ser moeda corrente en Galicia no futuro previsible (insisto, aínda no mellor dos casos). Claro que recoñecer isto non significa postular un inviable modelo ‘final’ de ‘bilingüismo harmónico’, pero quizais non deberamos facernos os cegos ante a realidade, e recoñecer que debe ser tida en conta á hora de escollermos un modelo de estándar galego. As consideracións pedagóxicas teñen que ter un lugar entre os criterios para o establecemento de tal estándar. Isto tamén implica que, a medio prazo, superada a situación vixente de subordinación do galego ó castelán, e supoñendo que Galicia se aproxime tanto como debe (que é moito) nos terreos económico, socio-político e cultural a Portugal, tamén se poden revisar as decisións tomadas nas presentes circunstancias. Xa se ve que, na opinión do autor destas liñas, debemos a abandonar a crenza de que temos que resolver a cuestión da estandarización do galego de vez, agora mesmo e para sempre; de certo, estamos nun momento decisivo, pero as decisións actuais non teñen que ser definitivas; pola miña banda, eu defendo unha aproximación tentativa e provisoria á cuestión. Por suposto, isto non significa que poidamos estar modificando os criterios e as solucións conforme a orientación do cataventos, un día si e o outro tamén. Xa o dixeron os estudiosos do círculo de Praga, o estándar caracterízase pola *estabilidade flexible*.

(3) A final, tamén podemos facernos preguntas sobre a viabilidade dunha lingua de dimensións demográficas reducidas nunha Europa e nun mundo tan globalizados e masificados. Pero procuremos ser prudentes con este tipo de argumentos: deixando de banda a febleza e o dobre gume que posúen os argumentos cuantitativos, o eusquera, e tamén o neerlandés, o dinamarqués, o islandés, o checo e o esloveno, por citar soamente idiomas europeos, hánnolo estimar. No que atingue á cuestión da modernización da lingua (diversificación de estilos, creación de tecnoloxías), estou convencido de que temos moito que gañar da busca de solucións comúns coa área luso-brasileira. Por parte, aquí temos a vantaxe de que, dada a situación de relativa penuria e descoordinación entre Portugal e Brasil, Galicia pode contribuír en positivo, non limitándose a aproveitar pasivamente solucións dadas. De

feito, as propias *Normas* oficiais indican ese camiño. Con todo, son o primeiro en sinalar que non se deron pasos prácticos nese senso e reclamar que se dean sen demora.

En fin, estou persuadido de que se abordamos o problema con espírito constructivo, afán de clarificación e vontade de colaboración, imos atopar unha franxa de consenso bastante ampla (ou polo menos máis ampla do que pode parecer); aínda que hai que recoñecer que tamén persistirán sectores que non se sintan cómodos ou identificados con este consenso. De ámbalas cousas tivemos mostras ó longo do coloquio que xurdiu no propio foro da ‘Semana de Filosofía’, e despois noutros. Remato apropiándome dunha frase que o meu bo amigo o lingüista portugués Ivo Castro estampou no limiar da obra *A Demanda da Ortografía Portuguesa*: O perigo non é non darmos atopado unha solución ós problemas. É desistirmos de a procurar.

Referencias bibliográficas

- Albrecht, S. (1992): “En torno á codificación do galego”, *Grial* 114: 223-30.
- Ammon, U. (1989): “Towards a descriptive framework for the status/ functions (social position) of a language within a country”, en Ammon, U. (ed.), *Status and funcion of languages and language varieties*. Berlin / New York, Walter de Gruyter, pp. 21-106.
- Baggioni, D. (1997): *Langues et nations en Europe*. Paris, Payot.
- Bartsch, R. (1989): “A normtheoretical approach to functional and status types of language”, en Ammon, U. (ed.), *Status and funcion of languages and language varieties*. Berlin / New York, Walter de Gruyter, pp. 197-215.
- Burke, P. (1993): *History and social theory*. Ithaca (N.Y.), Cornell University Press.
- Carvalho Calero, R. (1989): *Escritos sobre Castelao*. Santiago, Sotelo Blanco.
- Castro, I., Duarte, I., Leiria, I. (1987): *A demanda da ortografia portuguesa*. Lisboa, João Sá da Costa.
- Clyne, M. (ed.) (1992): *Pluricentric languages. Differing norms in differing nations*. Berlin / New York, Mouton de Gruyter.
- Coseriu, E. (1978): “Sistema, norma y habla”, *Teoría del lenguaje y lingüística general*. Madrid, Gredos, pp. 11-113.
- (1981): “La lengua funcional”, en Coseriu, E., *Lecciones de lingüística general*. Madrid, Gredos, pp. 289-324.
- Even-Zohar, I. (1990): “Polysystem theory”, *Poetics Today* 11: 9-26.
- Fernández-Velho, P. (1989): “Língua e naçom em Castelao”, en Beramendi, J. e Villares, R. (eds.), *Actas Congreso Castelao*. Santiago, Universidade / Xunta de Galicia / Fundación Castelao; vol. 2, pp. 27-37.
- Fishman, J. (1967): “Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism”, *Journal of Social Issues* 23: 29-38.
- Freixeiro Mato, X. R. (1997): *Lingua galega: normalidade e conflicto*. Santiago, Laidvento.
- Hudson, R.A. (1981): *La sociolingüística*. Barcelona, Anagrama.
- Iglesias Santos, M. (1994): “El sistema literario: teoría empírica y teoría de los polisistemas”, en Villanueva, D. (compilador), *Avances en teoría de la literatura*. Santiago, Universidade, pp. 309-56.
- Joseph, J. (1982): “Dialect, language and ‘synecdoque’”, *Linguistics* 20: 473-91.

- (1987): *Eloquence and power. The rise of language standards and standard languages*. London, Frances Pinter.
- Kloss, H. (1967). “Abstand languages and Ausbau languages”, *Anthropological Linguistics* 9: 29-41.
- Lamo de Espinosa, E., González García, J. M., Torres Albero, C. (1994): *La sociología del conocimiento*. Madrid, Alianza.
- Le Page, R. B., Tabouret-Keller, A. (1985): *Acts of identity. Creole-based approaches to language and ethnicity*. Cambridge, University Press.
- Lloyd, P. M. (1991). “On the names of languages”, en Wright (1991), pp. 9-18.
- Marcellesi, J. B. (1984): “La definition des langues en domaine roman: les enseignements à tirer de la situation corse”, en *Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*. Aix-en-Provence; vol. 5.
- Monteagudo, H. (1990): “Sobre a polémica da normativa do galego”, *Grial* 107: 294-316. Reproducido en Monteagudo, H. (ed.): *Estudios de sociolingüística galega*. Vigo, Galaxia, 1995, pp. 197-229.
- (1991): “A modernización do léxico galego en *Sempre en Galiza* e a norma léxica do galego culto actual”, en Brea, M., Fernández Rei, F., *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago, Universidade; vol. 1, pp. 293-320.
- (1992): “As ideas lingüísticas de Castelao”, en Máiz, R. (ed.), *Castelao. Sempre en Galiza. Edición crítica*. Santiago, Universidade / Parlamento de Galicia, pp. 145-75.
- Muljagic, Z. (1989): “Hanno i singoli diasisteme romanzi ‘emanato’ le ‘loro’ lingua standard...”, en Società di Linguistica Italiana, *L’italiano tra le lingua romanze*. Roma, Bulzoni, pp. 9-25.
- (1991): “L’approcio relativistico”, *Rivista Italiana di Dialettologia* 15: 183-90.
- Romaine, S. (1994), *Language in society*. Oxford, University Press.
- Stewart, W. (1968): “A sociolinguistic typology for describing national multilingualism”, en Fishman, J., *Readings in the sociology of language*. Paris, Mouton, pp. 531-45.
- Vàrvaro, A. (1983): “Sociolinguistica e linguistica storica”, en Moll, A. (ed.), *Actes del XVI Congrès Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques*. Palma de Mallorca, Moll; tomo I, pp. 191-201.
- Weinrich, U. (1954): “Is a structural dialectology possible?”, *Word* 10: 388-400.
- Woolard, K. (1992): “Language ideology: issues and approaches”, *Pragmatics* 2.3: 235-49.

Wright, R. (ed.) (1991): *Latin and the Romance languages in the Early Middle Ages*. Routledge, London / New York.